

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr. Mariam Sargsyan
pt. *Henryk Jakubanis (1879-1949) jako badacz filozofii starożytnej i jej recepcji*
(promotor: dr hab. Tomasz Mróz, prof. UZ)

Uwagi wstępne

Henryk Jakubanis nie należy do największych reprezentantów dwudziestowiecznej filologii klasycznej i historiografii filozofii. Jednak tytuły samej dysertacji i jej rozdziałów są nazbyt skromne. Nie tylko temat samego Jakubanisa został tu opracowany w sposób wyczerpujący. Wartość naukowa dysertacji polega również - a powiedziałbym nawet: przede wszystkim - na solidnej rekonstrukcji środowisk intelektualnych, w których przyszło mu działać. W efekcie Jakubanis jawi się jako przedstawiciel kultury umysłowej na styku tradycji polskiej, wschodniosłowiańskiej i starożytnej.

Dysertacja opiera się na rozległym *corpus fontium* i dojrzałym warsztacie badawczym, jest jasno skoncipowana, zawiera wiele przekonujących analiz i wyróżnia się dobrym stylem pisarskim.

Rozdział 1: Biografia Henryka Jakubanisa

Autorka rekonstruuje szczegółowo przebieg życia Jakubanisa oraz środowiska akademickie w Kijowie i Lublinie. Szczególnie dobrze widać tu, jak rozwijały się orientacje filologów klasycznych w Kijowie w okresach późnocarskim i wczesnokomunistycznym. Jedyną uwagę krytyczną zgłaszam do "Podsumowania", w którym Autorka skupia się całkowicie na osobie Jakubanisa, przemilczając rezultaty własnej pracy w zakresie kontekstualizacji. Dotyczy to również pozostałych podsumowań w dysertacji.

Rozdział 2: Prace Henryka Jakubanisa

Rozdział drugi składa się z trzech podrozdziałów, omawiających po kolei książkę o Empedoklesie (II.1), trzy prace nt. Platona (II.2) oraz artykuł z 1910 r. o znaczeniu filozofii

starożytnej dla myśli współczesnej, uzupełniony odniesieniami do kilku innych publikacji Jakubanisa (II.3).

Autorka szuka rodowodu poglądów Jakubanisa, analizuje je i porównuje z poglądami innych badaczy. Co istotne, odtwarzane są tu również spory metodologiczne pierwszej połowy XX w., miejscami z odniesieniami do naszych czasów. Cała analiza jest solidnie oparta na źródłach.

Empedokles

Czytelnika czeka tu kontekstualizacja pozwalająca zrozumieć dynamikę ówczesnych badań nad Empedoklesem. Autorka omawia odnośne poglądy ważnych dla Jakubanisa osób, w szczególności jego mentora Aleksieja Gilarowa i ucznia Walentyna Asmusa, oraz takich klasyków filologii klasycznej i historii filozofii starożytnej jak Stefan Pawlicki, Eduard Zeller czy William Keith Chambers Guthrie. Liczne odniesienia do rosyjskiej i polskiej literatury przedmiotu dokumentują miejsce książki Jakubanisa w ówczesnym i dzisiejszym dyskursie filologii klasycznej i historiografii filozofii starożytnej.

Dla historyka filozofii najciekawsze są tu kwestie metodologiczne, w szczególności specyficzny hierarchiczny układ priorytetów badawczych Jakubanisa: historia, kultura, psychologia, filozofia, historia filozofii. W tym paradygmacie należy zaczynać od historii i kultury, budować model psychologiczny, rozważać możliwości systematycznej (czyli niehistorycznej) interpretacji badanego dzieła i dopiero na tej podstawie przystępować do tworzenia narracji ściśle historycznofilozoficznej (cf. 120, *passim*). Metoda Jakubanisa została opisana w sposób sugestywny i daje do myślenia również dzisiaj.

W rozdziale II.1 proponowałbym dodać wyjaśniającą uwagę na temat Stefana Pawlickiego, który pojawia się niejako *ex machina* (124); dopiero w dalszej analizie okazuje się, że jest to ważny punkt odniesienia dla dyskusji o Jakubanisie. I druga, bardziej zasadnicza kwestia. Autorka w całej dysertacji traktuje terminy "filozofia" i "światopogląd" jako bliskoznaczne, czasem wręcz jako synonimy. Jest to zgodne z dykcją XIX-wieczną i nie czyni szkód w samej analizie zebranego tu materiału z pierwszej połowy XX w. Decyzja ta mogła się wręcz narzucać, ponieważ również dzisiaj część rosyjskojęzycznych badaczy używa pojęcia światopoglądu w odniesieniu do szeroko pojętej myśli filozoficznej. Natomiast w polskiej tradycji, szczególnie po Szkole Lwowsko-Warszawskiej, a także po krytycznym rozliczeniu ideologizacji nauk w okresie stalinowskim pojęcie światopoglądu kojarzy się z ideologią, tj. z przeciwieństwem filozofii i w

ogóle naukowości. Sądzę, że refleksja nad tym pojęciem w perspektywie historycznej i kulturowej byłaby pożądanym dodatkiem.

Platon

W podrozdziale II.2 Autorka rekonstruuje rozwój poglądów Jakubanis na filozofię Platona. Z punktu widzenia historyka filozofii ciekawa jest kwestia nieśmiertelności duszy, dyskutowana w środowiskach rosyjskich i niemieckich (tu dokładne omówienie różnic między Friedrichem Adolfem Trendelenburgiem i Gustavem Teichmüllerem z jednej strony, a Eduardem Zellerem z drugiej). Obserwacje nt. pracy Jakubanis o recepcji Platona w twórczości Schillera pomagają nieco szerzej spojrzeć na historię intelektualną. Autorka bowiem analizuje tu wpływ Gilarowa na Jakubanis i odtwarza tło metody psychologicznej w historiografii intelektualnej. Przywiązanie Jakubanis do ideału harmonii i do psychologicznej interpretacji jako metody filologicznej staje się zrozumiałe dzięki analizie formalnej recenzji napisanej przez Jakubanis w okresie lubelskim. Widać tu, jakie stanowisko Jakubanis zajmował w polskich sporach połowy XX w., w szczególności między Szkołą Lwowsko-Warszawską a nurtami zwanymi w historiografii metafizycznymi: Jakubanis czuł się związany z drugą opcją, jednak, jak Autorka opisuje, z czasem i z pewnymi oporami otwierał się na ostrożną modernizację. Ważne są poczynione przez Autorkę wyjaśnienia co do roli, jaką Platon odgrywa w kulturze wschodniosłowiańskiej. Odnosny fragment opiera się głównie na literaturze rosyjskiej (Zieńkowski), co z jednej strony wydaje się wyborem naturalnym, ponieważ Kijów był częścią Imperium Rosyjskiego. Z drugiej strony sądzą, że należało zaznaczyć również odrębność historyczną i kulturową Kijowa, kijowszczyzny i w ogóle Ukrainy względem Rosji. Większy krytycyzm wobec ocen rosyjskich historyków wskazany byłby choćby ze względu na prawie wszechobecną w ich dyskursie tendencję imperialną, czasem otwarcie antyukraińską (i to dawno przed 2022 r.). Niestety, w dysertacji znika aspekt ustosunkowania się kijowskiej kultury intelektualnej na początku XX w. do swoich korzeni we wczesnonowożytnej Akademii Kijowsko-Mohylańskiej, jej z kolei korzeni w dorobku polsko-litewskim, w lokalnej i regionalnej kulturze umysłowej (kwestie autokefalii i hetmanatu) i wreszcie w kijowskiej recepcji dziedzictwa bizantyjskiego. Byłoby to ważne także dla oceny tego, jak konkretnie Jakubanis lokalizował się na styku różnych kultur: nie tylko rosyjskiej i polskiej, ale także tych kultur, które rozwijały się w przestrzeni pomiędzy Rosją a Polską. Ta ostatnia uwaga nie oznacza zasadniczej krytyki

dotyczącej warsztatu Autorki, a raczej zachętę, aby w przyszłych badaniach odkryć jeszcze jeden wymiar historii intelektualnej naszej części Europy.

Postulat odrodzenia myśli starożytnej

Podrozdział zawiera szczegółową analizę poglądów Jakubanisa na rolę, jaką antyk powinien odgrywać we współczesnej mu kulturze. Różnica między retrospektywnym naśladownictwem ("antykować się ['uns selbst zu antiquieren']", 228) a żywą recepcją staje się uchwytana. Znów silną stroną jest opis środowiska kijowskich badaczy starożytności oraz szerszego, europejskiego kontekstu. Wpływ Zielińskiego jako przedstawiciela rosyjskiej kultury umysłowej, znajomość dyskursu niemieckiego i wreszcie orientacja na kulturę polską tworzą trójkąt, w którym można dobrze odczytać poglądy Jakubanisa na teraźniejszość i "odrodzenie antyku". Omówienie tej właśnie kwestii pod koniec pracy domyka dramaturgiczny krąg rozpoczęty od biografii protagonisty.

Warsztat naukowy

Warsztat Autorki jest znakomity i obejmuje:

- Języki: oprócz ojczystego ormiańskiego studia w języku rosyjskim i polskim, znajomość języków angielskiego oraz niemieckiego;
- Kwerendy archiwalne: zebranie i umiejętne wykorzystanie rozległego *corpus fontium*, dotarcie do drobnych archiwaliów;
- Dokumentacja źródeł: na poziomie profesjonalnym;
- Wykorzystanie źródeł: krytyczna i kontekstualizująca analiza archiwaliów dotyczących biografii i dzieł naukowych samego Jakubanisa i wielu relewantnych innych osób;
- Wykorzystanie literatury przedmiotu: trafne odniesienia do szerokiego wachlarza prac w językach polskim, rosyjskim, angielskim i niemieckim;
- Konstrukcja rozprawy: przejrzysta, adekwatna do problematyki, oparta na precyzyjnej metodzie i terminologii, klarowny styl.

Warstwa językowa świadczy o bardzo wysokich kompetencjach filologicznych i stylistycznych Autorki. Usterki zdarzają się rzadko i nie wpływają na czytelność tekstu. Niemniej przed publikacją rozprawy warto je usunąć. Kilka przykładów:

Stylistyka

- 147, przyp. 682: "Jak sam Jakubanis dodaje w przekładzie, Empedokles wybiera nazywać śmiercią to, co nazywają zgodnie ze zwyczajem tylko „dla ułatwienia, dla wygody”, podobnie poniekąd do omówionej wcześniej kwestii politeizmu". Jedyne zdanie w całej pracy, które okazało się (prawie) nieczytelne.
- 158: "Wybór zwrotów (zwłaszcza τρανώματα) najwyraźniej mówi przeciw takiej interpretacji". Powinno być: "przemawia".
- 162, przyp. 743: "Ciekawym detalem może służyć uwaga Jakubanis". Rusycyzm, lepiej: "Ciekawostką jest uwaga Jakubanisa".
- 210: "W ścisłym związku z wymienionymi cechami filozoficznego geniuszu Greków była jeszcze jedna – plastyczny obiektywizm". Lepiej: "Z wymienionymi już cechami (...) wiązała się kolejna, mianowicie...".

Przypisy

- 76, 367: Przypis nie pasuje do tekstu głównego.
- 10, 8; 12, 22; 12, 25; 12, 27; 45, 200: Przypisy powinny zaczynać się od dużej litery. Między adresem internetowym a datą dostępu powinien się znaleźć znak interpunkcyjny, ewentualnie nawias. Zamiast "http://zhekulina.tilda.ws/ dostęp 15.09.2024" można używać np. takiego formatu: "URL: http://zhekulina.tilda.ws/, dostęp 15.09.2024". Uwaga dotyczy także zapisu w bibliografii końcowej.

Literówki, interpunkcja

- 69: "Komunista jednak stanowczą nie był".
- 75: "A. Szymański uznał za pożądanie".
- 104: "Józef Pastuszka pisał, że: „Wykłady".
- 233, przyp. 1056: "T. Sinko, Literatura Grecka".

Podsumowanie

"W kwestii genealogii przedstawionych poglądów Jakubania trzeba stwierdzić, że w większości są one oparte na ideach innych badaczy", czytamy w podsumowaniu ostatniego rozdziału (231) i zastanawiamy się, czy ta uwaga w jakikolwiek sposób ogranicza wagę zaprezentowanej przez Autorkę wiedzy. Odpowiedź brzmi: nie. Historia intelektualna nie jest li tylko spisem wydarzeń przełomowych, musi również opisywać długie trwanie. Dysertacja dokumentuje wartość solidnej praktyki naukowej połączonej z ideałem harmonii duszy, etosem humanistycznym i odrobiną charyzmy na tle regionalnie zróżnicowanej tradycji europejskiej, wschodniostowiańskiej i polskiej.

Autorka streszcza metodę Jakubania jako "syntetyczne opracowanie kilku następujących zagadnień: badaniu osobowości twórcy; badaniu warunków historycznych, ogólnokulturowych, religijnych, filozoficznych epoki twórcy; badaniu osób mających wpływ na kształtowanie osobowości i nauczania twórcy; badaniu nauczania filozoficznego twórcy; badaniu tekstów z ródłowych wraz z ich własnym przekładem" (234). I w podobnym sensie metoda samej Autorki jest genealogiczna. Do tego dochodzi wspomniany na wstępie znakomity warsztat archiwalny i klarowny język.

Dysertację jako całość określiłbym jako udane *case study*. Cambridge Dictionary definiuje ten gatunek prac naukowych następująco: "a detailed account giving information about the development of a person, group, or thing, especially in order to show general principles"¹. Praca spełnia te wymogi, gdyż szczegółowo opisuje rozwój osobowości i umysłu Henryka Jakubania, przybliżając jednocześnie ogólne zasady rządzące kulturą umysłową w dwóch ośrodkach akademickich i w szerzej pojętej Europie Wschodniej pierwszej połowy XX w. Pozostaje wyrazić nadzieję, że Autorka będzie kontynuowała swoje badania nad historią intelektualną. Zachęciłbym Ją do bardziej ofensywnej prezentacji swojej sprawdzonej tu metody szerokiej kontekstualizacji, psychologizacji i syntetyzacji. Kilka uzupełnień w podsumowaniach dobrze wpłynęłoby na kształt publikacji, która zdecydowanie powinna się ukazać.

Wreszcie przekonywałbym Autorkę do tego, aby z większą odwagą odślaniała swoje indywidualne oceny. Owszem, historyk jest zobowiązany do obiektywizmu. Jednak szczególnie historyk filozofii ma również prawo do swojej systematyzacji, przy czym czasem nie zaszkodzi

¹ URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/case-study>, dostęp 2025-04-01.

też odrobina polemiki. Byłbym wielce ciekaw, jak Autorka - niezależnie od kontekstu XIX i XX w. - ocenia Jakubanisę jako interpretatora Empedoklesa. Czy osobiście uważa jego pracę za przekonującą? Dlaczego poleciłaby ją dzisiejszym czytelnikom? Co, wychodząc od Jakubanisę, kazałaby nam przemyśleć w dzisiejszej praktyce akademickiej?

Konkluzja

Stwierdzam z pełnym przekonaniem, że dysertacja pani mgr. Mariam Sargsyan pt. *Henryk Jakubanis (1879-1949) jako badacz filozofii starożytnej i jej recepcji* spełnia wszystkie ustawowe wymogi stawiane pracom doktorskim i wnoszę o dopuszczenie Kandydatki do dalszych etapów postępowania doktorskiego.

Podpisany elektronicznie przez

Steffen Huber

08.04.2025

20:08:56 +02'00'

